
K ZGODOVINI, TEORIJI IN PRAKSI RAZMERIJ MED LJUDSKIM IN UMETNIM

---

*Marjetka Golež Kaučič: Ljudsko in umetno – dva obraza
ustvarjalnosti. Ljubljana, Založba ZRC, 2003. 329 str.*

Marjetka Golež Kaučič, sodelavka in predstojnica Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU v Ljubljani, je študirala slavistiko in primerjalno književnost, v svojem znanstvenoraziskovalnem delovanju pa večinoma sega na širše področje folkloristike. Preučuje razmerja med ljudsko in umetno poezijo, vidike poustvarjanja ljudske in fenomen ponarodele pesmi, vlogo in pomen ljudske pesmi v sodobni slovenski poeziji in njeno muzikalnost, piše o podobi človeka v ljudski pesmi, o živalih v njej, o vlogi ženske v posameznih zvrsteh ljudskega pesništva, raziskuje ljudske balade – je tudi podpredsednica mednarodne skupine za raziskovanje balad, ki deluje v okviru Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore –, vzporedno pa se posveča še teoretično-metodološkemu vprašanju folklorističnega in literarnovednega raziskovanja ljudskega pesemskega izročila. Članke in razprave je objavila v domačih in tujih strokovnih revijah in drugih publikacijah, od tretje knjige naprej je sourednica korpusa *Slovenske ljudske pesmi*, uredila je zbornik razprav *Ljudske balade med izročilom in sodobnostjo / Ballads between Tradition and Modern Times* (1998), pričujoče delo pa je njena prva samostojna knjiga.

V izrazito interdisciplinarno zasnovano monografijo, v kateri je povezala vednost s področja folkloristike in različnih področij literarne stroke (literarne zgodovine, literarne teorije, interpretacije, teorije bralčevega odziva) ter drugih ved (sama npr. omenja etnologijo, sociologijo, etnomuzikologijo in psihologijo), je avtorica vključila pomemben del svojih dosedanjih raziskav in dognanj iz magistrske naloge ter doktorske disertacije, jih predelala in dopolnila s primeri iz najnovejšega pesniškega ustvarjanja, teoretično-metodološko ogrodje pa podložila s teorijo intertekstualnosti. Pri tem je sledila izhodiščem, ki jih je v domači literarni vedi uveljavil Marko Juvan v številnih razpravah in v knjigi *Intertekstualnost* (2000; Literarni leksikon, 45), upoštevala pa še mednarodno teoretsko zaledje medbesedilnosti in pri delu s konkretnim gradivom poiskala tudi povsem izvirne rešitve. Avtoričino temeljno vodilo pri pisanju, izpostavljeno že v naslovu dela, je vseskozi nedvoumno: ljudsko in umetno pesništvo oziroma ustvarjanje sta dva »hierarhično« in kvalitativno povsem enakovredna, čeprav zelo različna, drug na drugega nezvedljiva »obraza ustvarjalnosti« (z izrazom metaforično poimenuje oba poetična sistema). Njuno različnost in to, kar jima je navsezadnje vendarle skupno, podrobneje teoretsko opredeljuje na več mestih. Toda protipostavljanje njunih estetik nikakor ni v ospredju njenega razpravljanja, temveč so to raznovrstnost, množstvo in kontinuiranost njunih medsebojnih razmerij, stikov, presečišč, prepletov in povezav ter prizadevanje, da bi s pomočjo teorije intertekstualnosti na slovenskem gradivu od razsvetljenstva do današnjih časov povsem konkretno in karseda nazorno prikazala njuno interakcijo, v kateri sicer prevladuje prehajanje ljudskega v umetno nad obratno smerjo učinkovanja.

K vsebinski zaokroženosti, tematski enovitosti in nazornosti knjige prispeva tudi skrbna ureditev. Predgovor, pregledni metanarativni in samorefleksivni

uvod in jedro monografije, ki ga sestavlja osem obsežnih poglavij in zaokrožajo kratka sinteza, zajetna priloga z značilnimi primeri besedil in dvema vzorčnima medbesedilnima nizoma, bibliografija in angleški povzetek, dopolnjujejo še vzporedne grafične predstavitve predlog in metatekstov z medbesediljem v krepkem tisku, oprema nekaterih ljudskih pesmi z notnimi zapisi, natančne bibliografske reference pesemskega gradiva, pogosti delni povzetki, izvirne vizualne ponazoritve razpravljanja, preglednice, sheme, tabele in slikovno gradivo iz arhiva Glasbenonarodopisnega inštituta ter od drugih; žal pa manjkata imensko in pojmovno kazalo. Včasih nekoliko motijo le preštevilne ponovitve že povedanega.

V prvem poglavju *Ljudsko in umetno* sta vpeljana osnovni teoretični pojmovnik in primerjalno ozadje opazovanja. Pri opredeljevanju specifičnosti poetičnih sistemov se avtorica opira predvsem na folkloristične, a tudi druge teoretske prispevke, vendar je pri določanju specifičnosti umetnega pesništva nekoliko manj prepričljiva; pač pa odločno zavrača nekatere trdovratne predsodke o ljudskem (ustnem) pesništvu, do katerega je vseskozi izrecno afirmativna. Poleg dvomedialnosti ljudske pesmi upošteva še različne druge aspekte (avtorstvo, funkcijo, družbeno umestitev, konkretizacijo) in ravni (tekst, tekstura oziroma zvočnost, kontekst), ustvarjalca oziroma poustvarjalca ter širša sistemska razmerja oziroma kategorije folklorne (tradicijo, konvencijo, inovacijo, nacionalno in spomin), navaja pa tudi že temeljne možne tipe povezav in prepletov ljudskega in umetnega v sodobni umetni poeziji.

Naslednji dve poglavji sta že bolj konkretni; *Sistemi tvornega in trpnega stikanja ljudskega z umetnim* obravnavajo trpni (pretežno imitacijski), tvorni (transformacijski) in tudi mešani način oziroma tip prehajanja ljudskega v umetno in delno obratno, umetnega v ljudsko, in sicer v historični perspektivi in kontekstu ter na številnih primerih iz literarnozgodovinskih obdobjih od razsvetljenstva do danes. Pri proučitvi pesemskih primerov gre avtorici ne le za identifikacijo folklornih elementov ali racionalno podporo argumentacijskemu loku teoretskega razpravljanja, ampak iz tankočutno razbranih semantičnih razsežnosti stikanj in analize njihovih vlog razvija nastavke za interpretacije pesmi. V tretjem poglavju, naslovljenem *Ponarodela pesem – od pesnika do ljudskega pevca*, najprej podrobneje prouči proces ponarodevanja (spet razlikuje trpni in tvorni tok tega procesa) v historičnem loku od konca 18. stoletja do sodobnih časov. Analizira pa tudi historični, kulturno-politični, socialno-zgodovinski, literarnozgodovinski in biografski kontekst ponarodevanja in okoliščine, potrebne po goje in značilnosti, ki ga omogočajo, ter transformacije pesmi v tem procesu. Kot vzorčna primera sta obdelana Jenkova *Lenčica* in Gregorčičeva *Njega ni*.

V poglavju *Ljudsko in umetno v medbesedilnih nizih* avtorica teoretsko omrežje intertekstualnosti iznajdljivo prilagodi gradivu. Največ pozornosti odmeri posebni množici prepletov ljudskega in umetnega, ki jo tvorijo medbesedilni oziroma medbesedilno-muzikalni nizi besedil (metatekstov) s podobno snovjo, ki izhaja iz ene (skupne) ljudske pesemske predloge (prototeksta), metateksti pa so lahko iz različnih časovnih obdobjih. Te serije imajo po njenem hkrati ohranjevalno in prenavljajočo, z aktualnim prevrednotenjem povezano vlogo. Predstavi tudi tip medbesedilnih nizov, ki se vzpostavlja z variantnostjo ljudske pesmi; toda ta ostaja zamejen v okviru ljudskega. Iz obdelanih nizov (s predlogo v ljudski pesmi in umetnimi metateksti), ki so lahko šibki, omejeni na sodobno

pesništvo (*Pegam in Lambergar, Riba Faronika, Godec pred peklom, Galjot*), ali krepki, razpredeni skozi več obdobji in različnih stilov (*Lenora* ali *Mrtvec pride po ljubico, Lepa Vida, Kralj Matjaž, Zeleni Jurij*), obseg njihovega medbesedilja pa zelo variira, izpelje več pomembnih ugotovitev: npr. da vsi izvirajo iz pesmi z zgodbo in univerzalno temo z močnim eksistencialnim, etičnim in etničnim nabojem in da med tokovoma ljudskega in umetnega vzpostavljajo povezovalne, vsebinske, oblikovne, politične in kulturne »izohipse razmerij«. Te so lahko pomensko raznovrstne, polemične, parodične, ironične, poistujoče, zanikovalne, oblikovno kontrastne, vzporejajoče, vendar s pomenskim zasukom, idejno nasprotne, igrive, eksperimentalne idr. Še drobna kritična opazka: avtoričine shematične linearne predstavitve nizov so zelo pregledne, a vzbudijo vtis, da se kronološko sledeči metatekst v nizu intertekstualno navezuje tudi na vse predhodne. Iz natančnih posameznih analiz, ki prehajajo v interpretacije, pa se da sklepati, da to ni pravilo in da so včasih navezave le izbirne; kot celota predloge, njenih predhodnic v mitih in vseh metatekstov morda živijo predvsem v zavesti raziskovalcev in posvečenih bralcev.

Peto poglavje z naslovom *Slovenska ljudska pesem in sodobna slovenska poezija: razmerja, odnosnice, muzikalnost* ponuja širok pregled medsebojnega prežemanja ljudskega in umetnega v poeziji slovenskih pesnikov druge polovice dvajsetega stoletja, zastavljen z dveh vidikov. Eden je literarnozgodovinski, saj vključuje diahroni prikaz dveh valov: prvi nastopi okrog leta 1960 in se spet okrepi sredi sedemdesetih (sem sodijo pesmi in druga dela, ki so jih napisali Dane Zajc, Jože Snój, Veno Taufer, Gregor Strniša, Svetlana Makarovič, Milan Jesih, Miroslav Košuta, Herman Vogel in Marko Kravos, pogojno tudi Franci Zagoričnik in Iztok Geister); drugi pa se začne okrog leta 1980 in traja do danes (zajema npr. pesmi Milana Vincetiča, Ifigenije Zagoričnik, Vena Dolenca, Srečka Rijavca, Štefana Remica, Damjana Jensterleta, Alenke Jensterle-Doležal, Boštjana Seliškarja, Janija Oswalda idr.). Naslednji vidik je sistematski in z izbranimi primeri predstavi klasifikacijo intertekstualnih ljudskih odnosnic. V grobem jih po Juvanu deli na citate struktur ljudskega kot koda in stilizacije ter na empirične, pretvorjene citate pesmi in aluzije, nazadnje pa še na različne hibridne primere, vendar jo zanimajo tudi njihove vloge v besedilih. Vzroke in okoliščine privzemanja ljudskega v sodobni poeziji skuša pojasniti predvsem znotraj sistema literature, ki pa ni izoliran od družbenih in drugih kontekstov: kot iskanje navdiha v živih virih ljudske ustvarjalnosti in zelo individualno aktualizacijo izročila (jezikovno poetično, eksperimentalno, igrivo, družbeno angažirano ali povsem intimno osebnoizpovedno) v času izpraznjenosti uveljavljenih poetik, okostenelih poetoloških načel, artistskih postopkov in konvencij, krize tradicionalnih vrednot, razkroja družbenih norm in omajanih metafizičnih temeljev. S to tezo, izraženo na različne načine na več mestih v knjigi, avtorica sledi drugim preučevalcem sodobne slovenske poezije, Paternuju, Kosu, Hribarju in Juvanu.

Zadnja tri poglavja so bolj aplikativna, posvečena delom štirih reprezentativnih avtorjev v prvem valu intenzivnega medbesedilnega prepletanja umetnega z ljudskim, pesmim Makarovičeve, Strniše in Tauferja ter romanu Jožeta Snoja *Fuga v križu*. Posebno poglavje je odmerjeno pesnici, saj so v njenih pesmih organsko združene prvine obeh tokov, tako da »so videti kot naravni podaljšek ljudskega pesništva v sodobnem svetu literature« (str. 187). S poslušom za izredno raznolikost uporabljenih medbesedilnih elementov so s pri-

meri ponazorjeni pesničini citati struktur (verza in kitic, ritma in rime), žanrske stilizacije ljudskih balad, poskočnic, izštevank, urokov, igric in celo molitev, aluzije, empirični in preoblikovani citati, navezave na ljudske šega, verovanja in mitološke like (poleg prevzetih ljudskih je ustvarila tudi lastne), vključno s prenosom muzikalnosti: avtorica nas opozori na pesmi (npr. *Kolovrat*), ki jih je mogoče zapeti na melodijo predloge. Večkrat prepričljivo pokaže, kako prav poznavanje koda ljudskega omogoči razumevanje njenih posameznih pesmi. Vzporedno pojasnjuje še pomenske interakcije, ki jih poraja pesnično temeljno poetično načelo inverzne kontrastnosti med uporabljeno formo in novo vsebino pesmi, in interpretira njene izvirne transformacije ljudskega (ironične, zanikovalne, sarkastične, absurdne, fantastične, groteskne, zlovešče, mračne idr.) v sozvočju z njenim individualnim pesniškim obzorjem ter filozofsko in idejno naravnostjo.

Na podoben način sta v sedmem poglavju primerjalno obdelana še Gregor Strniša in Venko Taufer. Čeprav sta pripadnika iste generacije in sta se pesniško uveljavila skorajda sočasno ter sta celo specifično intertekstualno speta, sta si poetološko, miselno in duhovno pa tudi v razmerju do ljudskega diametralno nasprotna; prvi ostaja v obzorju modernizma, drugi pa se od zbirke *Pesmarica rabljenih besed* (1975) naprej kaže kot postmodernist. Avtorica tudi zanju trdi, da v svoje pesnjenje nista zajela le verbalne komunikacije, ampak še teksturo, torej muzikalne prvine, in kontekst ljudskih pesmi. Transformiranje ljudskih odnosnic, ki podpirajo polisemijo pesmi in so spet skrbno izpisane ter komentirane, pa jasno pokažejo, kako pesnika iz občutja odtujenosti, absurdnosti in breztemelnosti sveta snujeta različni poetiki. Strniša v poeziji in poetičnih dramah resnobno in formalno urejeno oživlja arhaično in arhetipsko v ljudskem, opušča antropocentrizem in se od zemeljskega sveta obrača v kozmos in prostore antropomorfne vesoljne zavesti, pri Tauferju pa prevladujejo ironija, poetska distanca, eksperiment in igra.

V zadnjem poglavju knjige se je mogoče prepričati še o uporabnosti avtoričinega pristopa za analize ljudskih odnosnic v proznem pripovedništvu. Tudi pri Snojevem romanu *Fuga v križu* se avtorica ne omeji le na prepoznavanju folklorističnih prvin, ampak z določanjem njihovih vlog (loči poetično, nacionalno, estetsko, obredno in pomensko-namensko) in osmišljanjem transformacij oblikuje relevantne vidike za njegovo interpretacijo.

Monografija Marjetke Golež Kaučič torej s komplementarnim dopolnjevanjem folkloristične eruditske plati izrisuje za literarno vedo pomembna spoznanja, podprta z avtoričinim temeljitim poznavanjem širokega korpusa besedil v obeh tokovih ustvarjanja. Namesto trdovratne literarnozgodovinske marginalizacije ljudskega izročila ponuja argumente o trajni interakciji ljudskega in umetnega v slovenski poeziji in njenih razvojnih fazah od razsvetljenstva do današnjih časov, ti pa prepričljivo govorijo v prid tesnejše zračenosti pesniških sistemov. Predstavi tudi konkreten literarnozgodovinski oris razvojnega procesa njenega medsebojnega prepletanja. S svojim pristopom in navezavo na teorijo intertekstualnosti, ki jo je mogoče označiti za različico semiotične metode, pokaže, da je njena izvorna »tekstocentričnost« teoretično-metodološko združljiva s folkloristično, sociohistorično, literarnozgodovinsko in duhovnozgodovinsko metodo. Z analizo šibkih in krepkih medbesedilnih nizov, s preciznim klasificiranjem ljudskih odnosnic v slovenski poeziji druge polovice dvajsetega stoletja

in še posebej v delih nekaterih reprezentativnih modernistov, razčlemba njihovih vlog ter zasnovo tipološkega spektra transformacij ljudskega v umetnem pa vzpostavi zanesljiv, a vseeno prilagodljiv teoretski okvir za nadaljnje raziskave na tem področju. Ta okvir s številnimi dobro izbranimi primeri iz konkretnih besedil tvori izhodišče za avtoričine pretanjene prispevke k interpretacijam posameznih besedil. Zato je mogoče trditi, da knjiga poleg vsega ostalega uveljavlja tudi svež zorn kot za opazovanje in tolmačenje naše polpretekle literature, hkrati pa je izziv in spodbuda za premislek o življenju in mestu ljudskega pesništva v slovenskem literarnem ustvarjanju enaindvajsetega stoletja.

Alenka Koron

Maj 2005